

Г.П. Пасемко,
к.е.н., доц., докторант ХарПІ НАДУ

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ АГРАРНИХ ВІДНОСИН ЯК ОБ'ЄКТА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Подано типологію аграрних відносин, визначено реальні форми прояву аграрних відносин в економічній і соціальній сферах, доведено системний взаємозв'язок між ними. Визначено градацію форм державного регулювання аграрних відносин; виявлено основні суперечності феноменів аграрних відносин при підході до них як до об'єкта державного регулювання.

Ключові слова: система аграрних відносин, підприємницький підхід, система феноменології аграрних відносин, власність на землю, ринкові пріоритети, суб'єкти аграрних відносин, державне регулювання аграрних відносин.

У сучасному світі чітко проглядається тенденція, згідно з якою зростає регулююча роль держави у становленні й розвитку економічних відносин, що стосуються природних ресурсів, і в першу чергу – землі. Про це, зокрема свідчить теорія лауреата Нобелівської премії Р. Коуза про фактичну відсутність під впливом держави в сучасному суспільстві приватної власності на природні ресурси. Такий крайній висновок не є зовсім прийнятним, але він свідчить про існування зазначеної тенденції. Другий аспект проблеми державного регулювання аграрних відносин полягає в тому, що ці відносини та вплив на них з боку держави розглядаються з позицій виключно забезпечення господарської ефективності аграрного виробництва. Подібний підхід значною мірою притаманний економічній і науково-управлінській думці України. Насправді ж, якщо виходити навіть лише з проблеми ефективності аграрного виробництва, слід зважити на те, що будь-яке виробництво є реалізацією певної технологічної моделі в органічно пов'язаних з нею економічних відносинах. Як економічні відносини не можуть існувати без адекватної технологічної бази, так і технологічна база, як матеріальний фундамент виробництва, не може існувати без відповідних економічних відносин. Це означає, що аграрні відносини, їхні конкретні форми існування повинні бути самостійним об'єктом наукових досліджень з позицій підходу до них як об'єкта державного регулювання. Державному

регулюванню аграрних відносин, як управлінській практиці, також необхідно спиратися саме на такий підхід до них.

Аграрні відносини як об'єкт державного регулювання виступають як феномен спілкування реальних людей, пов'язаних багатьма життєвими стосунками між собою. Виключно економічний детермінізм у підході до них з позицій державного регулювання не може бути ефективним. Необхідно врахування і соціальних, і правових, і моральних аспектів аграрних відносин. Тільки подібний системний підхід може дати змогу врахувати не лише з дослідницької, але і з практичної точки зору, можливості реального впливу держави на такий складний феномен як аграрні відносини. Недооцінка кожної ланки цього феномену може мати негативні, а за певних умов і катастрофічні наслідки. Саме тому проблему феноменології аграрних відносин як об'єкта державного регулювання слід розглядати як одну з ключових і актуальних проблем цього регулювання.

Аграрні відносини як об'єкт державного регулювання досліджено в декількох напрямках. Найбільш розробленим є підхід до аграрних відносин як до самостійного феномену під час економічних і аграрних реформ. Такий підхід має досить давню традицію, починаючи з М. Вебера, який аналізував аграрні реформи стародавнього світу, і закінчуючи сучасними дослідниками, в тому числі й вітчизняними (Д. Паарлберг, Р. Коуз, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Юрчишин).

Значні доробки з точки зору державного регулювання аграрних відносин як основоположної складової частини управлінської діяльності в аграрному секторі здійснено вітчизняними вченими: М. Туган-Барановським, К. Воблим, В. Яроцьким, І. Янжулом, М. Могильним.

Вагомий внесок світовою і вітчизняною наукою зроблено у вивчення історії державного регулювання аграрних відносин, хоча вона, зважаючи на специфічну гостроту проблем, більше торкалася епох аграрних реформ (М. Вебер, С. Булгаков, К. Каутський, О. Маслов, О. Ніконов).

Є фундаментальні доробки, що стосуються державного регулювання економіки і які в той же час можуть бути використані при дослідженні аграрних відносин як об'єкта державного регулювання. З цієї точки зору особливо слід відмітити лауреатів Нобелівської премії П. Самуельсона, Б. Кенена, Р. Коуза, а також представників класичної американської школи державного управління В. Вільсона, А. Мельцнера, Р. Мої, Д. Райда; фрайбургської школи господарського порядку В. Рьопке, К. Вензеля, Е. Хопманна.

Дослідження, що стосуються аграрних відносин як об'єкта державного регулювання, а також ті, що мають загальнотеоретичне значення й водночас можуть бути використані при вивченні управлінських аспектів феноменології аграрних відносин, є достатнім джерелом подальшої наукової розробки і в той же час виявляють ще не розроблені проблеми, без вирішення яких всебічне розуміння аграрних відносин як об'єкта державного регулювання неможливе.

Керуючись особливостями державного регулювання як управлінського процесу, а також системним підходом до аграрних відносин як об'єкта цього регулювання, метою статті є визначення на основі діяльнісного підходу до аграрних відносин їх типології, реальних форм прояву в економічній і соціальній сферах, доведення системного взаємозв'язку між ними; визначення градації форм державного регулювання аграрних відносин у співставленні її з конкретними формами прояву аграрних відносин; розгляд витоків державного регулювання аграрних відносин при різних підходах до них; виявлення основних суперечностей феноменів аграрних відносин при підході до них як до об'єкта державного регулювання.

Виклад основного матеріалу. При дослідженні об'єктів державного регулювання принципово важливим є діяльнісний підхід до них, адже сама потреба в державному регулюванні виникає у зв'язку з тими процесами, які відбуваються в певній сфері суспільно-необхідної діяльності. Діяльність реальних особистостей, а державне регулювання має справу саме з ними, з

точки зору відносин, які виникають при цьому, включає в себе декілька аспектів. Без кожного з них діяльність неможлива в принципі. Головними з цих аспектів, окрім економічного, є соціальний (аспект інтересів), правовий (аспект легітимного втручання держави в діяльність), моральний (ціннісно-особистісний аспект). Усі вони мають одну спільну особливість – кожен із них у свою чергу являє собою певну систему відносин. У зв'язку з чим виникає фундаментальна проблема поєднання і взаємоузгодження цих систем, не дивлячись на їхнє цільове і змістовне різноманіття. Ланкою, що здійснює їхнє взаємоузгодження, є система державного регулювання [1]. При цьому не слід змішувати її з функціонуванням правової системи, державне регулювання є явищем більш фундаментальним і всебічним. Економічні відносини в сільському господарстві, як зазначав М. Кондратьєв, завжди розвиваються під впливом двох обставин – свідомого впливу держави та існуючих об'єктивних природних передумов [2, с. 187]. Таким чином, правовий аспект входить до державного регулювання як один із моментів. Із цього випливає, що аграрні відносини як об'єкт державного регулювання є своєрідною системою систем, системоутворюючою і системооб'єднуючою ланкою якої виступає саме державне регулювання як різновид державного управління. З цих позицій погляд на державне регулювання в аграрній сфері як процес вироблення і дотримання певної державної політики, удосконалення адміністративних та господарських відносин між органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення неефективних господарських і економічних рішень, усунення перешкод розвитку господарських і економічних відносин і легітимізації діяльності в широкому значенні слова [3, с. 51] повинен бути доповнений розглядом соціальних, правових і моральних аспектів, оскільки мова йде не про господарство як самодостатній феномен, а про специфічні економічні відносини, які складають суспільно-економічну основу аграрного господарювання.

Зважаючи на ключову роль державного регулювання аграрних відносин, перш ніж розглянути феноменологію аграрних відносин в її

співставленні з процесом державного регулювання слід розглянути градацію процесу самого державного регулювання. Така градація може бути здійснена з декількох позицій [Там же, с. 50–52]: розуміння сутності об'єкта державного регулювання та його конкретних форм, спрямованості державного регулювання, меж і строків регулятивного впливу, потужності регулятивних зусиль, масштабу регуляторного втручання держави, інструментів впливу під кутом зору ринкових відносин, а найголовніше – на чію користь здійснюється державне регулювання.

При розгляді аграрних відносин як системи систем не обов'язково, щоб стосовно кожної ланки системи використовувалася вся зазначена градація. В той же час відсутність якихось показників такої градації є однією із важливих характеристик стану розуміння кожної ланки. Усе це повинне враховуватися при оцінці передумов державного регулювання.

Загальним висхідним принципом державного регулювання аграрних відносин, який відіграє ключову роль і по-своєму реалізується та відбивається в кожному феномені аграрних відносин, є в сучасних умовах, підприємницький підхід до кожного феномена, хоча стосовно різних аспектів цих феноменів, наприклад в соціальній або моральній сфері він проявляє себе по-різному. Підприємницький підхід означає, по-перше, глибинну діяльнісну адекватність ринковим умовам, по-друге, веде до скорочення ризику в процесі діяльності для потреб ринку, по-третє, здатність нести повну відповідальність у всіх її формах за вибір характеру діяльності, а також економічних відносин і передумов, в яких вона здійснюється. Зважаючи на це, регулятивна діяльність держави полягає в тому, щоб поєднати ринкову свободу і відповідальність [4]. Таке поєднання є передумовою і джерелом тих регулятивних функцій, які здійснює держава, в даному випадку стосовно аграрних відносин. В узагальненому вигляді стосовно суб'єктів аграрних відносин слід відокремити такі регулятивні функції:

– упроваджувати відповідальність за становлення і дотримання обов’язків перед суспільством, при чому відповідальність повинна мати всебічні наслідки – матеріальні, соціальні, репутаційні та моральні;

– наділяти суб’єктів аграрних відносин як специфічний об’єкт управління певними повноваженнями, відповідальність за які рівною мірою несе як суб’єкт аграрних відносин, так і держава. Під повноваженнями розглядається не лише господарські можливості, але й здатність здійснювати самостійні дії в найрізноманітніших сферах суспільного життя, навіть у сфері моральної оцінки як людей так і їх вчинків;

– функція такого посередника, який, спираючись на владні повноваження й економічні можливості, здатен так оптимізувати економічні стосунки, що це найкращим чином впливає на економічну ефективність господарювання і на реалізацію економічних інтересів учасників аграрних відносин;

– функцію аллокації і селекції як існуючих типів аграрних відносин або їх ланок, так і тих типів, які народжуються і мають перспективу забезпечити економічну ефективність і соціальну злагоду при змінах в аграрній сфері.

До цього часу недооцінюваною, але дуже важливою, є стимулююча і виховна функція. Недооцінка полягає в тому, що стимулюючий і виховний аспект відокремлюються так, що фактично залишається лише аспект стимулюючий. Насправді ж стимулювання, з точки зору регулювання аграрних відносин, має значення не лише як спосіб активізації певної поведінки, але і як спосіб формування певного стереотипу поведінки. Становлення цього стереотипу і є формою виховання. При прагненні у незворотних змін в аграрних відносинах завжди виникало питання про наповнення новим змістом таких якостей як чесність, сумлінність піклування про загальне благо і прагнення до знань [5, с. 106]. Коли ці стереотипи виникли, то підтримка їх є своєрідною формою стимулювання.

Усі зазначені регулятивні функції держави у сфері аграрних відносин виступають як нерозривна єдність.

Реалізація їх найкращим чином здійснюється за допомогою такої загальної організації, яка являє собою ієрархічний порядок, що встановлюється державою, і наданням можливостей вільної координації індивідуальної діяльності на основі таких правил поведінки, які можна образно назвати «правилами гри». При цьому застосовується метод поєднання організації ієрархічного порядку та вільної координації діяльності, оскільки аграрне виробництво має високий рівень невизначеності економічних наслідків діяльності в певний конкретний строк. Тому не випадково тут загальна організація за допомогою держави встановлюється і примусово, і добровільно за допомогою методів стимулювання.

Висхідною ланкою системи феноменології аграрних відносин як об'єкта державного регулювання виступає ланка економічна, а фактично – ланка власності на землю. Сучасною тенденцією ставлення до власності на землю є погляд на цю власність як на «пучок прав», що з точки зору державного регулювання має принципове значення. Фундаментальна проблема полягає у відповіді на питання: хто надає ці права? За логікою речей їх може визначити лише фактичний власник, при чому не для себе, оскільки ці права належать йому з самого початку, за визначенням, а для інших, тих, хто буде використовувати його власність. Таким власником, що встановлює права власності для приватних осіб, в сучасному світі є ніхто інший, як держава. Це випливає з того, що держава відбиває інтереси всього суспільства і на цій підставі є законодавцем і арбітром в усіх взаєминах між претендентами на володіння землею. Оскільки ключовою ланкою стосовно власності на землю як фактора аграрних відносин виступає право володіння і користування, то з економічної точки зору феноменологічно слід відрізнити саму державу як арбітра всіх справ, пов'язаних з використанням землі, й самостійного власника землі, а також приватних власників землі, що діють за правилами, передбаченими державою, й умовних, за Коузом, власників – тих, хто володіє землею і користується нею за допомогою розпорядника. Тобто узагальнена фігура власника землі як учасника аграрних відносин втілена в

чотирьох феноменах – користувача, розпорядника, володаря і власника, що означає необхідність диференційованого підходу до кожного з них як до об'єкта державного регулювання. У той же час цей диференційований підхід має загальну основу, на якій базується регулятивне право держави. Ця основа впливає з особливостей землі як природного ресурсу й економічного об'єкта.

При здійсненні державного регулювання стосовно цих суб'єктів аграрних відносин застосовується весь набір способів впливу та оцінки. Особливе значення мають ті їх форми, які пов'язані з масштабами і межами прямого та опосередкованого впливу, особливо впливу, що пов'язаний з реалізацією інтересів всіх учасників (суб'єктів) аграрних відносин. Усі зазначені впливи можна розглядати як конституюючі ознаки ефективного державного регулювання аграрних відносин.

Економічний підхід до державного регулювання аграрних відносин базується в сучасних умовах на ринкових пріоритетах, які об'єктивно націлені на селекцію суб'єктів економічних відносин. Результатом дії ринкових принципів виступає суттєва нерівність у доходах, яка часто досягає соціально небезпечних меж, оскільки трудомісткий характер аграрного виробництва робить будь-яку соціальну нерівність особливо болючою. У зв'язку з цим при державному регулюванні аграрних відносин явно або приховано завжди присутній елемент соціально орієнтованої економіки, але соціальна орієнтація тут пов'язана не з благодійництвом держави, а з реалізацією вимог трудової, діяльнісної основи доходів. У зв'язку з цим соціальний аспект феноменології аграрних відносин як об'єкта державного регулювання виступає у формі системи соціальних інтересів. Ці інтереси є способом реалізації таких соціальних відносин, які потенційно здатні забезпечити ефективне функціонування «людського фактора» [6, с. 279]. Вплив на ці інтереси і регулювання їх здійснюється за допомогою системи стимулювання. Мета цього стимулювання – соціально захистити аграрні підприємства [7, с. 79–80].

Аграрні відносини – це відносини працівника, власника засобів виробництва, власника землі й власника здатності до організаційно-підприємницької діяльності. Кожен із них має свої інтереси, які не збігаються з інтересами інших суб'єктів. У той же час всі вони мають спільне генетичне джерело – діяльність безпосереднього працівника. Не випадково, за свідченням М. Вебера, загальною тенденцією розвитку аграрних відносин, починаючи від стародавніх часів, була боротьба за ефективну вільну і найману працю [8]. Так, власник землі прагне отримати максимальну вигоду від володіння землею та підтримання її як засобу виробництва на високому якісному рівні. Тільки за цих умов він може отримати доход сам або мати високу орендну плату. Обидва його прагнення можуть стати дійсністю лише за умови, коли працівник на землі створює вагомий додатковий продукт, а його діяльність відтворює продуктивність землі у розширеному масштабі. У свою чергу, землероб не може бути байдужим до того, в якому стані і на яких умовах він бере землю у господарське володіння, оскільки від цього залежить той продукт, який принесе йому його власна праця. При цьому слід мати на увазі явище, яке інколи ігнорується представниками державного регулювання аграрних відносин – чиновниками, оскільки вони особисто з аграрним виробництвом не пов'язані. Цим явищем є існування внутрішньої суперечності інтересів у межах аграрних відносин. Власник землі зацікавлений у високому розмірі плати за землю або у високій прибутковості підприємства на ній. Володар-орендар зацікавлений у мінімальній орендній платі і у високій якості землі, підтримання якої зазвичай здійснюється за рахунок власника. Формальний підхід при регулюванні відносин між ними здатен спричинити соціальну напругу, а частіше всього веде до економічно неефективного характеру цих відносин. Зважаючи на це, при регулюванні аграрних відносин орендарів і власників землі в розвинених країнах (а там оренда складає понад 70% використовуваної землі) держава розробила цілу систему договірних стосунків при якій не нехтуються інтереси жодного із суб'єктів аграрних відносин. Ця система включає в себе оптимальний строк

орендної угоди, щоб землероб був зацікавлений у високій і невиснажливій культурі землеробства. Також регулюється розподіл диференційної ренти II при складанні орендної угоди, регулювання спрямоване на те, щоб, по-перше, та частина ренти, що залишається землеробу, була значним додатком до його доходу, по-друге, здійснювалося встановлення певних пільг при переукладанні угод про оренду, по-третє, існувала система санкцій щодо підприємця-посередника, яка б робила економічно не вигідними виснажливі системи землеробства, по-четверте, щоб було забезпечено піклування про розвиток соціальних умов життя землероба, а також про розвиток виробничої і соціальної інфраструктури [9].

За ринкових умов ключове місце в поєднанні факторів аграрного виробництва належить підприємцеві. Це означає, що його фігура повинна бути особливим об'єктом уваги в системі феноменології учасників аграрних відносин. Складність підходу до цієї фігури пояснюється значною суперечністю її економічних і соціальних інтересів. З одного боку, він зацікавлений у підвищенні продуктивності праці землероба, а з іншого, щоб це досяглося при найменших витратах з його боку. Подібна суперечливість веде до прямої боротьби інтересів, що не може не враховувати держава при регулюванні аграрного виробництва і виробленні позиції стосовно підприємця і працівника.

При зовнішній простоті діяльності, як уже зазначалося, ключовим і надзвичайно складним суб'єктом аграрних відносин є працівник. Це зумовлено тим, що він здійснює безпосередню діяльність на землі й створює продукт, реалізація якого є джерелом задоволення інтересів усіх інших суб'єктів. Саме цим пояснюється така точка зору, що аграрні проблеми – це проблеми селян, фермерів [7, с. 69]. Крім того, його діяльність перебуває під впливом і спробами втручання суперечливих інтересів власника землі, підприємця і держави. Найголовніше ж полягає в тому, що, здійснюючи землеробську діяльність, він пов'язаний із землею усією системою свого

життя. Це в багатьох ситуаціях робить його соціально безпорадним, а тому вимагає особливого піклування держави про захист землеробських інтересів.

Іноді існує примітивний підхід до оцінки інтересів землероба та їх захисту, який полягає в тому, що все зводиться виключно до плати за працю або до доходів. Насправді ж система його інтересів набагато складніша. Нехтування її компонентами веде або до втрати ефективної робочої сили, або до неефективного функціонування робочої сили, яка залишається в сільському господарстві. Загальновизнаними стимулами, окрім оплати праці, є забезпечення стабільної діяльності, соціальне визнання значущості землеробської (фермерської) праці, гармонізація відносин землеробства з суспільством, особливо подолання нееквівалентного, тобто фактично несправедливого, обміну вартостями, поважання самостійності землероба і оцінка його праці як за кількісними, так і якісними показниками, створення соціальних передумов розвитку особистості як фермерів так і членів їх сімей.

Суб'єкти аграрних відносин можуть стати предметом державного регулювання лише за умов, що їхня діяльність легітимізована певними правовими актами. Феноменологічна типологія цих суб'єктів визначається тим які правові акти і чому відрізняють їх як суб'єктів аграрних відносин. Вихідною ланкою будь якої правової системи є Конституція. Згідно з нею суб'єкти аграрних відносин можуть бути типологізовані за характером конституційності того типу виробничих відносин та відносин власності, на яких вони базуються, за наявністю прав та обов'язків, які, не зважаючи на загально правовий характер правових положень, є одночасно обов'язковими стосовно аграрних відносин. У зв'язку з цим можна виділити державні підприємства, приватні, а також ті, що виконують добродійні функції. Другий тип градації визначається відношенням до підприємницької діяльності. Що стосується прав і обов'язків, то особливе значення має формулювання вимог щодо набуття власності, принципів і напрямів відповідальності за неї.

Розвиваючи конституційні норми, Земельний кодекс України [10] дає феноменологічну градацію з точки зору механізмів набуття власності на землю, її використання і відповідальності за встановлене законом використання. Центральними фігурами суб'єктів аграрних відносин з цієї точки зору є власник землі, володар і користувач, а також власник і орендар. Загальні вимоги, які обов'язкові для всіх них, зводяться до того, що ні власник, ні користувач землею не мають права користуватися нею так, щоб це приносило будь-яку екологічну шкоду, а земля повинна зберігатися і використовуватися таким чином, щоб це не призводило до погіршення її властивостей. Будь-яка форма наділення землею повинна бути визнана державою і не звільняє від плати за користування нею залежно від якості та економічної оцінки землі. Таким чином, правові норми є формою державного визнання і забезпечення існування певних феноменологічних типів учасників аграрних відносин.

Суспільно-державницькою метою розвитку України є формування громадянського суспільства. Однією з фундаментальних ознак цього суспільства є існування вільних об'єднань громадян. Ці об'єднання незалежні від держави й спрямовані на реалізацію громадянських і соціальних прав їх учасників. Із великої кількості таких можливих об'єднань, з точки зору феноменології аграрних відносин, особливе значення мають сільськогосподарські кооперативи. Життя довело, що діяльність селянина (фермера) буде ефективною лише в тому разі, коли вона є складовою асоціативної форми об'єднаних інтересів. Найбільш доцільною формою їх об'єднання є кооперація. Вона має фундаментальне, не лише економічне, а й соціальне значення, оскільки є однією з форм самозахисту трудящих від капіталу [11, с. 340–349]. Про життєвість цього феномену аграрних відносин свідчить той факт, що у світі налічується 600 млн членів різних типів кооперативів. Найбільш типовими є кооперативи виробничі, для спільного здійснення певних виробничих операцій, збутові і кредитні. Кожен із них має свою специфіку, але в той же час всі вони базуються на певних загальних

принципах, які слід враховувати при здійсненні державного регулювання аграрних відносин. До таких принципів відносяться [11]: 1) реалізація товарів або послуг членам кооперативу за ринковими цінами; 2) прибутки, які отримані при реалізації товарів частково повертаються назад споживачам, причому таке повернення повинно бути відповідним покупкам товарів або послуг; 3) обов'язкове залишення частини прибутку на розширення і покращення справ кооперативу; 4) здійснення витрат на культурно-просвітницькі цілі за рахунок частки прибутків і пайових внесків. За своїм статусом кооперативи є незалежними самоврядованими організаціями, що діють на законних засадах і в інтересах їх учасників.

При будь-якому розгляді аграрних відносин неминуче постає питання соціальної справедливості та соціального захисту тих суб'єктів аграрних відносин, які живуть виключно своєю працею. Особливо гостро ця проблема виступає в умовах ринкової економіки. Головне питання, що виникає при цьому, – чи є моральною ринкова система? Адже висока економічна ефективність ринкового господарства значною мірою обумовлена її соціальною уразливістю. Позитивні сторони ринкової економіки мають продовження в недоліках її соціального плану. Про це свідчать економічні кризи, загрози банкрутства і безробіття, взагалі численні методи шоквої терапії. Зважаючи на інерційний характер аграрного виробництва, негативні соціальні прояви в ринковій системі аграрних відносин є особливо болісні. Тому сучасною тенденцією розвитку аграрних відносин є орієнтація на соціально ринкове господарство. До речі, така орієнтація закріплена у ст. 1 Конституції України, яка проголосила Україну соціальною державою, а соціальна держава без відповідного економічного підкріплення може мати лише віртуальний характер.

Поняття соціальності базується на таких ознаках будь-якої системи економічних відносин, в тому числі й аграрних: по-перше, у своїй основі вони залишаються ринковими і, по-друге, економіка за вимог соціальності тією чи іншою мірою соціалізується, тобто користується неринковими

інструментами, в першу чергу державою, яка при цьому орієнтується на соціальні інтереси всього суспільства.

Таким чином, на відміну від вільної ринкової економіки в умовах соціальної ринкової економіки в економічний процес засобами державного регулювання втручаються органи державної влади, шляхом їх диференційованого впливу на аграрні відносини як на складний об'єкт, своєрідну систему систем.

Феноменологія аграрних відносин, тобто сукупність конкретних форм їх втілення, має системний характер, оскільки й самі аграрні відносини являють собою певну систему.

Ця система має такі ланки: а) економічну (основа – власність на землю); б) соціальну (стан, ієрархія соціальних прошарків учасників аграрних відносин); в) правову (державницько-регулятивну); г) моральну (деонтологічну).

Реальні суб'єкти аграрних відносин є включеними до всіх цих ланок (навіть неучасть у них є включенням, але зі знаком « - », що має певні наслідки щодо стану аграрних відносин і можливостей їх державного регулювання).

Ключовий суб'єкт у системі аграрних відносин – селянин (фермер). Він визначальним чином впливає і на державне регулювання аграрних відносин як їхня сполучна ланка.

Селянин, по-перше, є одночасно і власником землі, і працівником, і власником або користувачем капіталу, тому все, що сприяє йому, не дивлячись на можливе функціональне відокремлення учасників аграрних відносин, сприяє всім; по-друге, його фігура є інваріантною, захист селянина, врахування його інтересів завжди є ефективним економічно та виправданим соціально, навіть під час криз і реформаторських перетворень; по-третє, як носій креативної діяльності, він є об'єднуючою фігурою всіх суб'єктів аграрних відносин, тому позитивний вплив на нього забезпечує ефективність державного регулювання аграрних відносин в цілому.

Аграрні відносини є системою взаємодії різних за ступенем інерційності суб'єктів залежно від їх поводження в межах ланок систем аграрних відносин. Відповідно до цього регулювання слід будувати з врахуванням цього аспекту. Селянин (фермер) – представник значною мірою інерційного аспекту, підприємці – активно-підприємницького, інших суб'єктів більшою частиною можна віднести до конформаційного прошарку, оскільки вони вимушені пристосовуватися до перших і до других.

Таким чином, аграрні відносини як об'єкт державного регулювання є не пасивним об'єктом впливу, а динамічною системою, яка завдяки активності суб'єктів цієї системи, має зустрічні, усвідомлені відповіді на регулятивні впливи. Характер цих відповідей має багатоступеневу природу – економічну, соціальну, правову, етичну – і значною мірою впливає на феноменологію аграрних відносин як об'єкта державного регулювання.

Державне регулювання аграрних відносин за самою своєю природою повинне орієнтуватися на різні типи аграрних відносин, навіть у межах однієї тієї ж економічної системи. Такий підхід до типології базується на подвійності якостей аграрних відносин як об'єктів регулювання. З одного боку, ці об'єкти відрізняються один від одного системою своїх характеристик, а з іншого – тими якостями, які роблять їх придатними до використання певних методів регулювання, тобто якостями управлінських об'єктів. Зважаючи на це, держава має використати відповідну систему можливостей регулятивного втручання в стан і розвиток аграрних відносин. По-перше, за допомогою нормативних актів і підтримки легітимізованих традицій забезпечити загальні умови взаємодії суб'єктів аграрних відносин. По-друге, в ринкових умовах держава має створювати гармонію спілкування суб'єктів аграрних відносин на обов'язкових для всіх ринкових засадах. По-третє, в межах кон'юнктурної політики вона турбується про те, щоб аграрні відносини в цілому кожному їх суб'єкту не загрожували кризові явища, або специфічні несприятливі умови здійснення економічної діяльності. По-четверте, вона дбає про такі трудові взаємини і соціальний лад, при яких

були б враховані в першу чергу інтереси найманих працівників, а також були гарантовані однакові можливості самореалізації всіх учасників аграрних відносин. По-п'яте, в умовах глобалізації і становлення міжнародних аграрних відносин держава дбає про захист існуючих національних аграрних відносин. Реалізація всіх цих вимог і з економічної, і з управлінської точки зору можлива лише за умови врахування різних типологічних рис і градацій аграрних відносин.

Список використаних джерел:

1. Чаянов А. В. Избранные труды / А. В. Чаянов. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 431с. – (Статистическое наследие).
2. Кондратьев Н. Д. К вопросу об особенностях условий развития сельского хозяйства в СССР и их значении: 8 октября 1927 г. / Н. Д. Кондратьев // Известия ЦК КПСС. – 1989. – №7. – С. 187–210. (Из архивов партии) (Из истории коллективизации).
3. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери / О. М. Могильний. – Ужгород : ІВА ; НАН України ; Ін-т. екон. прогнозування, 2005. – 400 с.
4. Барр Р. Политическая экономия : в 2 т. / Р. Барр ; [пер. с фр.] – М. : Международные отношения, 1995. Т.1. – 608 с.
5. Никонов А. А. Спираль многовековой драмы: аграрная наука и политика России (XVIII-XX вв.) / А. А. Никонов. – М. : Энциклопедия российской деревни, 1995. – 523 с.
6. Буздалов И. Н. Аграрная теория: концептуальные основы, исторические тенденции, современные представления / И. Н. Буздалов. – М. : Akademia, 2005. – 344 с. – (РАСН. Всерос. Ин-т агр. проблем и информатики им. А. А. Никонова) (Монографические исследования : экономика).
7. Самуэльсон П. Экономика / Пол Самуэльсон : [пер. с англ.]. – М. : НПО «Алгон», 1992. – Т. 1. – 416 с. (ВНИИСИ).
8. Вебер М. Аграрная история древнего мира / М. Вебер : [пер. с нем.]. – СПб. : Изд-во Сабашниковых, 1909. – 384 с.
9. School of Agricultural Banking, Credit and Finance: Assistance To Countries Transitioning To A Market Economy, September 21. 1966 – October 10. – Department of economics Iowa State University, 1996. – 127 с.
10. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України : [за заг. ред. В. В. Медведчука]. – К. : Юрінком-Інтер, 2004. – 654 с.
11. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский. – М. : Моск. город. ун-т. им. А. Л. Шанявского, 1918. – 255 с.

Pasemko G.P. Phenomena of agrarian relations as an object of government control.

Given typology of agrarian relations, the real forms of display of agrarian relations are determined in economic and social spheres, there is system intercommunication between them; gradation of forms of government control of agrarian relations is determined ; basic contradictions of the phenomena of agrarian relations appear at going near them as to the object of government control.

Key words: system of agrarian relations, enterprise approach, system of phenomenology of agrarian relations, property on earth, market priorities, subjects of agrarian relations, state regulation of agrarian attitudes.

Пасемко Г.П. Феноменология аграрных отношений как объекта государственного регулирования.

Дается типология аграрных отношений, определяются реальные формы проявления аграрных отношений в экономической и социальной сферах, доказывается системная взаимосвязь между ними, определяется градация форм государственного регулирования аграрных отношений; выявляются основные противоречия феноменов аграрных отношений при подходе к ним как к объекту государственного регулирования.

Ключевые слова: система аграрных отношений, предпринимательский поход, система феноменологии аграрных отношений, собственность на землю, рыночные приоритеты, субъекты аграрных отношений, государственное регулирование аграрных отношений .